

Från saltvatten till framtiden

2015-12-22 23:17

Margareta Klingberg besökte biennialerna i Istanbul och Venedig längs flyktingvägar

Vid järnvägsstationen i Sid i Serbien står vi för en stund öga mot öga. De fyller det stillastående tåget på det motsatta spåret. De har toppluvor, ryggsäckar och vintriga ytterkläder. Men de är inte ute på någon söndagsutflykt.

– Det är migranterna från Syrien. De ska till Sverige och Tyskland, upplyser en av mina medresenärer. Som svensk ger jag mig till känna. Jag får ögonkontakt med några resenärer i det motsatta tåget. Tre barn lyckas få ner en fönsterruta. De sticker ut sina händer och gör triumferande peacetecken med alla fingrar. Jag försöker göra några uppmuntrande gester i tågets färdriktning. Vi reser med olika tåg mot Slovenien. Mitt tåg går mot huvudstaden Ljubljana. Deras tåg kommer att vika av mot den österrikiska gränsen och stanna i Sentilj där ett transitläger för flyktingar står uppbyggt.

Gevgelija, Makedonien, 15 november 2015, syriska flyktingar som just kommit över gränsen från Grekland.

Min medresenär, som är järnvägstjänsteman, introducerar mig snabbt för vad som kommit att kallas Balkankorridoren. Så här ser den ut, den järnvägsförbindelse som under hösten 2015 tagit flyktingar från Makedoniens gräns mot Grekland genom Serbien, Kroatien och Slovenien till gränsen mot Österrike. Han beskriver det som en överenskommelse, ingången mellan länderna till följd av Ungerns brutala behandling av flyktingar under sommaren och sedan Ungern stängt gränsen mot Kroatien och byggt stängsel mot Serbien. Vid flera landsgränser finns stort anlagda läger där flyktingarna kan stanna upp, få medicinsk vård och sova i sängar efter många dygn på väg. När mörkret faller passerar mitt tåg ett sådant läger i Brezice i Slovenien. I strålkastarljus ser jag köer av människor röra sig in under ett skyddande tak.

Jag själv reser under november med tåg mellan de båda konstbiennialerna i Istanbul i Turkiet och

Venedig i Italien. Ingen har gett mig rådet att ta denna väg. Men den järnväg som kommit att fungera för syriska och afghanska flyktingar tar även mig mot mina mål. Våra färdvägar är delvis parallella. Jag möter flyktingtågen om och om igen. Men vi reser alltid på olika tåg. Några gånger får vi direktkontakt på perrongerna. I Gevgelija vid Makedoniens gräns mot Grekland möter jag dem till slut då de kommer till fots genom gränsstängslets öppning. Det är precis det nåsöga det ser ut att vara. Jag får inte passera. En vakt förklarar att området på andra sidan är katastrofområde. Jag vänder om. De sammanbitna människor som i grupper vandrar den kilometerlånga vägen till Gevgelija hälsar ändå vänligt. Deras uppsyn överraskar mig där de vandrar i gruset. De utstrålar glädje och lättnad fast flera säger att de varit på väg i över en vecka. Det är söndagen efter bombdåden i Paris och nio dagar innan Sveriges regering lägger förslag om hårda restriktioner gentemot asylsökande. Deras tydliga glädje över att vara på väg norrut är än så länge ogrumlad. Alla är på väg mot Serbien. Flera säger att de vill till Sverige. Jag kan bara önska dem lycka till.

Exil och politik

2015 års parallella konstbiennaler hade valt djärva övergripande teman. Saltvatten, *Tuzlu Su*, i Istanbul, och världens framtider, *All the World's Futures*, i Venedig. Förhoppningarna på konstens förmåga att uppfinna lösningar, uppåda kraft och att läka eller åtminstone lindra tilltog med höstens politiska utveckling och omfattningen av den allestädes synliga globala migrationen. Sådana förväntningar ställs inte alltid på de bildskapande konstarna. Men med uttalade motto har curatorerna Carolyn Christov-Bakargiev och Okwui Enwezor sagt att konsten vill åta sig ansvar och utgöra en transformerande kraft i världen. Flyktingarnas route via järnväg genom de tidigare jugoslaviska delrepublikerna kom samtidigt att utgöra verklighetens förbindelse mellan saltvatten och framtider.

Das Kapital (1867-1894), performance/högläsning i regi av Isaac Julien, ARENA, Giardini, Venedigbiennalen 2015

De båda biennialerna hade tydliga politiska förtecken. Leo Trotskij var närvarande i Istanbul. Karl Marx angav tonen i Venedig. Högläsning ur Kapitalet pågick dagligen under utställningstiden, iscensatt av den brittiske konstnären Isaac Julien. Jag inledde mitt besök på Giardini i Venedig med morgonens läsning. Man hade hunnit till kapitel 20 och avsnittet om varors och pengars omvandling till kommersiellt kapital. Trotskij bodde under en fyraårig exil i Turkiet på en av Prinsöarna, ön Büyükkada i Marmarasjön, vilket fick curator Christov-Bakargiev att införliva den antika fängelseön i biennalen och öppna några förfallna sommarpalats för installationer och ljudverk. Under hennes ledning fördes konstpubliken runt till skiftande miljöer i och kring Istanbuls stadskärna. Konsten hade förlagts till byggnader och platser som haft betydelse i stadens historiska och sociala utveckling; till skolor, bibliotek, bankpalats, hotell och verkstäder.

Christov-Bakargievs val av saltvatten som motto begränsade sig inte till att gälla de omgivande haven, dess möjligheter och rörelser. Hon säger sig också vilja skapa reflektion kring saltvatten som

förutsättning för kroppens organ och själva nervsystemets funktion och kring saltets motsägelsefulla egenskaper; att både hålla samman och att upplösas, att både skada och bevara. Hennes poetiska och politiska ambitioner har omhuldats av konstvärldens media. För mig ledde det till att jag vid entrén till Pera museum för första gången möter syriska flyktingar som inte tagit sig vidare över havet utan tillbringar sin tid i Turkiet som tiggare, omgivna av sina barnaskaror. De inlindade spädbarnen tycktes alltid sova. De något äldre intog framåt kvällarna sina sovplatser; utlagda kartongbitar på trottoaren. Mina återkommande möten med de syriska flyktingarna kom att blanda sig med intrycken från de båda biennialerna.

Troçki Evi/Trotsky House, Trotskis bostad 1932-1933,
Büyükdada, Istanbulbiennalen 2015.

Det livsuppehållande saltvattnet kan inspirera till materialintensiva och plastiga installationer om hjärtats puls eller slangsystem som fångar de pågående utsläppens belastning för Medelhavet. Men

färre verk än jag väntat anknöt till de frågor som världen haft att bearbeta hösten 2015. När jag klev ombord på en båt i hamnen i Büyükada trodde jag först att jag trädde in i en installation om flykt över hav. Men i mörkret under däck ville konstnären Marcos Lutyens istället visa hur lämpligt havet är för meditation. Liggplatserna på nedre däck var inte avsedda för flyktingar eller slavtransporter utan för mediterande som här, enligt konstnären, kunde komma nära havets rytm. En bit därifrån, i foajén till Hotel Splendid Palace, gavs Leo Trotskij en central plats i en filminstallation av William Kentridge som därmed också berörde exilens villkor. Den landsflyktige Trotskij hyrde in sig på flera ställen under sina år på ön. Den villa som officiellt kallas Trotskijs är dock en ruin, till salu efter biennalens slut. Gångstigar i den omgivande trädgården förde besökarna ned till vattenbrynet och ett av biennalens storverk. Ute i saltvattnet stod en flock fullskaligt skulpterade vilda djur, vända och till synes vädjande mot oss som stod på land. Alla bar bördor av organiskt material på sina ryggar. Var djuren på väg till eller från Noaks ark? Man kan tycka att den brasilianske konstnären Adrián Villar Rojas figurer är kitschiga och som gjorda för Gröna Lund. Men flocken med sina bördor därute i saltvattenbrynet var en mäktig syn, ett kraftfullt uttryck för människors belägenhet vid randen av världens hav.

Adrián Villar Rojas, *The Most Beautiful of All Mothers*, 2015,
installation, Büyükkada, Istanbulbiennalen 2015

Vilka politiska hänsyn Christov-Bakargiev tvingats till i Istanbul får vi inte veta. På biennalens sista dag den 1 november gick Turkiet till nyval och president Recep Tayyip Erdogan stärkte sin makt ytterligare. Den kurdiske advokaten Tahir Elçi, som försummat att kalla kurdiska PKK för en terrororganisation sköts ihjäl på öppen gata i Diyarbakir strax därefter, redaktionsmedlemmar för dagstidningen Cumhuriyet greps och anklagades för förräderi, ett ryskt stridsplan sköts ned av turkiskt flygvapen vid gränsen mellan Turkiet och Syrien. Med denna slags politik som bakgrund gjorde biennalen flera starka markeringar. I biennalprogrammet görs två byggnader som hyst Hrant Dink Foundation till besöksmål. Den turkisk-armeniske journalisten Hrant Dink mördades 2007 utanför ett av dem. Där finns fortfarande redaktionen för veckotidskriften Agos, vars ansvarige utgivare han var. Den turkisk-armeniska konflikten aktualiserades än mer visuellt av den belgiske konstnären Francis Alÿs. Han har begett sig till ruinerna efter den armeniska staden Ani på gränsen mellan de två länderna. Hans filmverk skildrar barn som skapar liv i den övervuxna ruinstaden i en kurragömmalek med visselpipor som härmar fåglar som häckar i det ödelagda landskapet. Kanske

tack vare sin försonlighet och stora skönhet slank verket under den officiella radarn. Dess svartvita bilder hör till de som stannar kvar i ens sinne långt efter biennalens slut.

Botanik, snarare än ornitologi, verkar dock vara konstens favoritvetenskap just nu. Det syntes i flera verk både i Venedig och i Istanbul. Den svensk-turkiska konstnären Meriç Algün Ringborg var i sällskap med Robert Smithson de enda som medverkade i båda biennialerna. I Istanbul gjorde hon förtjänstfullt en botanisk inventering i stadsdelen Beyoglu. Området rymde fikonsträdgårdar innan det bebyggdes. De ihärdiga plantorna sticker fortfarande upp i stadsdelen och sprider sin doft. Ringborg är en konstnär som hittar och noterar fruktbara fynd i allt vad hon förutsätter sig att undersöka. Hon påvisar hur fikonfrukter och blad gömmer genusfrågor allt sedan Adam och Evas förvisning ur Edens lustgård.

I Istanbul museum för samtidskonst, Istanbul Modern, pågick delar av biennalen till slutet av november. Här fanns en kunskapsmättad kärna av curatorns handplockade tankegods från oceanografi, neurovetenskap, marinarkeologi, matematik, teosofi. Den som såg henne kurera i Kassel 2012 känner igen hennes associativa tillvägagångssätt. Glaskonstnären Gallés botaniskt träffsäkra dekor bredvid Darwins handtecknade orkidé bredvid en Trotskij-utgåva på arabiska invid Orhan Pamuks anteckningsböcker och grafiska översikter av undervattensströmmarna i Bosporen. I en avlägsen hörna fanns saltvattenkonstverket framför andra, Robert Smithsons filmversion av *The Spiral Jetty* från 1970. Granne med aboriginers målningar om saltvatten som stärkt deras krav och givit dem land- och havsrättigheter. Två avgörande mänskliga landvinningar om än i skilda kulturella sfärer. Christov-Bakargiev väljer själv lågmälda ord för att formulera konstens anspråk. Återkommande citerade hon den brittiske poeten Vita Sackville-Wests rader från 1946: "Small pleasures must correct great tragedies. Therefore of gardens in the midst of war I boldly tell."

Priviligierad konstpublik

Två brittiska filmkonstnärer satte ribban i Venedig. Steve McQueen och Isaac Julien, den senare bekant för norrländsk publik genom Bildmuseet i Umeå där han medverkat i *Mirrors Edge* och *Theatrical Fields*. Hans Marx-uppläsning följdes upp av en videoinstallation där han, vid sidan av börsmäklare och finansvalpar, gav ordet till kulturgeografen David Harvey i ett förbindligt ekonomiskt resonemang.

Den thailändske konstnären Rirkrit Tirawanija anknöt till temat med hundra blyertsteckningar som beställts av andra thailändska konstnärer, alla föreställande politiska demonstrationer som dokumenterats genom åren i *International Herald Tribune*. Lika systematisk var den österrikiske konstnären Peter Friedls omfattande samling av tidningsurklipp med sannolikt döda upprorsmän och kvinnor från glömda uppror under 1900-talet. I Venedigbiennalen var den politiska temperaturen högt uppskruvad liksom tempot i en stad där de flesta entreprenörer följer grundregeln att köpa billigt och sälja dyrt. I utställningsrummen Giardini och Arsenale var den privilegierade, urbana konstpubliken tydligare synlig än i Istanbul där man blandade sig med alla andra i gatulivet och där utställningarna

var gratis.

Curator Okwui Enwezor hade mobiliserat sina skaror och markerar med rött i utställningsprogrammet vilka verk som ansluter sig till temat *All the World's Futures*. Hur de nationellt utvalda konstnärerna i sina paviljonger förhöll sig till ämnet framgick mindre klart. Med sin globalt allomfattande blick frammanar Enwezor performancekonstnärer från Malawi (Samson Kambalu) och Kenya (Wangechi Mutu). Raqs Media Collective, med bas i New Dehli, gavs en framskjuten plats i världskonstens centrum. Filmaren John Akomfrah från Ghana/Storbritanien skildrar människans rovdrift och beroende av världshaven i *Vertigo Sea*, som nu visas på Bildmuseet i Umeå. Moçambique förlänades för första gången en egen paviljong. Några av de döda, som fortsätter att vara hoppningivande för mänskligheten, fanns också närvarande i Venedig. Sergei Eisenstein, Chris Marker, Walker Evans. Man fick se hela serien *Let Us Now Praise Famous Men*, det arbete bland lantarbetarfamiljer Evans genomförde sedan han lämnat uppdraget för *Farm Security Administration*.

Efter att ha tagit mig igenom flera prytlösa installationer blir jag stående inför ett kollektivt videoverk av Harun Farocki och Antje Ehman, som skildrar så kallat enkla arbeten i olika världsstäder, *Labour in One Shot*. Jag står som fastnaglad inför gatumusikanter, städare, sopkörer, slaktare, dansare, prostituerade. Farucki, med bakgrund i Indien, Tjeckien och Tyskland, avled 2014 och hedrades med en visuell atlas över hela sin produktion. Helt oförberedd möter jag därefter grupporträtt med kvinnor, av klädseln att döma från 1900-talets början. Jag avläser fanor med ortsnamnen Malmberget, Kvarnseden, Ankarsrum, Ljusne. *Sammanslutning ger makt*, står skrivet på en affisch. Jag upptäcker Petra Bauers verk *Subject: What Women Want*. Bauers bidrag är mindre omtalat i Sverige men i denna miljö och i dessa dagar fick bilderna och frågeställningarna från kvinnorörelsens tidiga år i Sverige mycket stark effekt.

I utställningar av denna storlek måste man fråga sig om förmågan att uppfatta verk beror på blodsockernivån och tiden på dygnet. Jämn tillförsel av vätska och näring är en förutsättning för att motverka svackor i uppmärksamheten. Fem på kvällen, i mörker och dimma, hittar jag den polska paviljongen och videoverket *Halka/Haiti*. Strax före stängningsdags har jag sett hur den polska nationaloperan *Halka* uppförts i byn Cazale på Haiti. Publiken i videon utgjordes av ättlingar till polska soldater som skickades dit för 200 år sedan för att bistå Napoleon i att hejda ett slavuppror. Istället lärer sig de sig med lokalbefolkningen i kampen för självständighet. Vilken effekt kan uppförandet av den polska operan ha i denna miljö, frågar konstnärerna C.T. Jasper och Joanna Malinowska. Videovisningar i mörkklädda, slutna rum kan utgöra fällor. Jag skattar min lycka att jag kom in i Steve McQueens verk *Ashes* i rätt ögonblick. Det är ett vackert sorgespel som skildrar hur den unge grenadiske fiskaren Ashes får en beständig gravvård medan hans vänner, med havet som soundtrack, fragmentariskt berättar hur det kom sig att han så brutalt blev mördad. McQueen är flerfaldigt belönad. Förhoppningsvis kommer detta verk att nå svensk publik i efterbörden från biennalen. Det utvalda svenska bidraget i Venedig visas när detta skrivs på Moderna Museet i Stockholm; Lina Selanders *The Offspring Resembles the Parent*.

Genom nålsögat

Att ta tåg mellan Istanbul och Venedig innebär i slutändan att ta bussen. På återvägen från Venedig tar jag tåg via Belgrad till Skopje i Makedonien varifrån jag tar nattbuss till Istanbul. Det är på perrongen i Skopje jag återknyter kontakten med de syriska och afghanska flyktingarna. Jag köper biljett för att åka genom det 18 mil breda landet till gränsstaden Gevgelija. Med egna ögon vill jag se platsen där flyktingar tar sig över gränsen från Grekland. Dagens första tåg 6.20 är inställt. Istället kommer ett tåg utanför tidtabellen i motsatt riktning. Dörrarna går upp och där står de. De syrier jag hinner växla ord med är båda tandläkare och vill till Sverige; en man och hans hustru som sitter på golvet i tågkorridoren med deras barn. Flykten har gått via Libanon. Nu har de några mil kvar till den serbiska gränsen och lägret i Presevo där de måste registrera sig inför den fortsatta resan. Nästa tåg tar mig söderut. Det är folktomt men skräpigt av skal från solrosfrön och jordnötter. Kvinnan som skulle städa upp efter turen till serbiska gränsen har inte hunnit med.

I Gevgelija visar taxibilar och bussar vid ett brofäste över en torrlagd flodfåra i vilken riktning gränsen ligger. Därifrån leder en kilometerlång gångväg fram till nationsgränsens stängsel. Vägen jag följer är beströdd av textila persedlar, som människor tappat efter sig. En täckjacka, udda vantar, mössor, sockar, filtar, luvor, skor, en sjal. En del är nedtrampat i gruset. Jag möter en grupp nyanlända. Från den makedonska sidan kommer män som börjar köpslå med nykomlingarna. De erbjuds skjuts med taxi eller buss till Serbien. En grupp unga afghaner frågar mig efter järnvägsstationen. Utefter gångstigen råder stillhet. En ihärdig sångare sitter i ett buskage, en fågel jag aldrig kommer att få veta namnet på. Tre kvinnor som säljer cigaretter till flyktingarna utefter vägen förklarar sitt missnöje med den makedonska polisen. Kvinnorna säljer två paket cigaretter för 5 euro. Men polisen avkräver dem 15 euro om dagen för att låta dem vistas i gränsområdet.

Gevgelija, Makedonien, 15 november 2015, syriska flyktingar på väg från Grekland genom Balkankorridoren mot Serbien, Kroatien, Slovenien.

En grupp som just kommit över gränsen gör sig redo att gå vidare. Jag når fram till öppningen där de just släppts igenom. Men jag tillåts inte ta denna väg. Det här är inte en officiell gränsövergång, förklarar man. Det är ett katastrofområde. På andra sidan stängslet skymtar UNHCR:s vita tält. Bland de jag möter under eftermiddagen säger några att de vill till Sverige och att de har anhöriga där. Förvånansvärt många är barn, som tappert kommer gående vid sina föräldrars sida. Några gråter. Men jag hör fler gråtande barn lördagen därpå i Ringens köpcentrum i Stockholm. Jag förstår så småningom att de som följer den steniga gångstigen är på väg mot taxibilarna och bussarna, för att ta den snabbaste vägen till Serbien. De barn som öppnar dörrarna till de gula taxibilarna ser mycket nöjda ut.

Utanför tidtabellen

Det ordinarie tåget från Gevgelija är inställt när jag ska ta mig därifrån. Efter en timme stannar ett tåg

utanför tidtabellen. Jag gör ett försök att ta mig ombord. Men det är fullt och folk sitter på golven. Tågpersonalen ropar mig tillbaka. Det här är flyktingarnas tåg. De har klivit ombord redan på den grekiska sidan av gränsen. Jag pratar med en man som vill till Norge och fortsätta sina ekonomistudier. Han har inte sovit på två nätter och kommer att få stå ytterligare några timmar. Men före midnatt bör tåget ha nått Serbien. Försäljare bedriver kommers utefter perrongen. Här görs affärer med drycker och tilltugg genom fönstren. En pyjamasklädd gosse lyfts fram till tågfönstret. Han vinkar mot norr just som tåget går igång. – Det var 500 personer ombord, konstaterar järnvägstjänstemannen i stationshuset. Fyra, fem tåg om dagen brukar lämna lägret vid grekisk-makedonska gränsen.

Storskaliga transporter av människor ombord på tåg väcker mörka tankar. Särskilt om tågen angör militäriskt uppbyggda läger på färden. Men i det här fallet är människorna ombord på tågen de lyckligt lottade. Dagarna efter min resa till Gevgelija sker förändringar i snabb takt. Att en gräns alltid har två sidor visar sig här. Det rapporteras att många nu stoppas i Idomeni på den grekiska sidan. Bara syrier, afghaner, irakier tillåts passera. På andra sidan finns iranier, pakistanier och många från afrikanska länder. Några syr ihop sina munnar i protest. Jag förstår, i efterhand, gränsvaktens tal om katastrofområde. Tisdagen den 26 november tillkännager Sveriges regering sin strategi för att minska antalet asylsökande till Sverige. Söndagen därpå hålls toppmötet i Bryssel där EU:s länder erbjuder Turkiet 3 miljarder euro för att skärpa landets gränsbevakning och förbättra för syriska flyktingar som befinner sig i Turkiet. När denna text publiceras har Socialdemokrater, Miljöpartister och Sverigedemokrater i Sveriges riksdag röstat fram den nya lag som kräver ID-kontroll av alla som färdas in över Sveriges gränser.

På hemväg från biennialerna tänker jag på de framtidsutsikter som konsten där haft att erbjuda. Verkligheten hann bli så mycket dystrare under biennialernas sista månad i november. Jag läser utställningskatalogerna som uppslagsböcker för empati och hopp. Vilka verk skulle världen bäst behöva? I Istanbul inkluderade biennalen det franska barnhemmet för föräldralösa med omgivande trädgård. Det borde snarast renoveras till flyktingförläggning liksom Trotskijs villa på ön Büyükdada. Jag tänker att varje politiker, inför varje beslut, borde ta intryck av omsorgen i Steve McQueens videoverk *Ashes*, och av handlaget hos de hantverkare som i filmen gjuter en gravvård. Jag önskar att fler får tillfälle att lyssna till den snälle marxisten David Harveys välvilja. Och att Walker Evans kunde beredas plats ombord på flyktingtågen. Hans fotografier skildrar aldrig offer, bara integritet och mänsklig värdighet.

Text och foto: Margareta Klingberg

Volym 2015-12-22